

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Jens Holdt:

Et tidsbillede og en præstebekendelse fra forrige
århundrede

Sven Risom:

Et C. F. Hansen-hus i Meldorf

H. V. Gregersen:

Problemer i forbindelse med de blandede jurisdiktioner
i Sønderjylland

Hary N. J. Petersen:

Tvungen soldat

MØLLER PÅ ALS

af HANS LINOW og JENS LAMPE

»Fremragende værk om mølleriets historie gennem tiderne ...«

Jydske Tidende.

»Et fint kulturhistorisk værk ...«

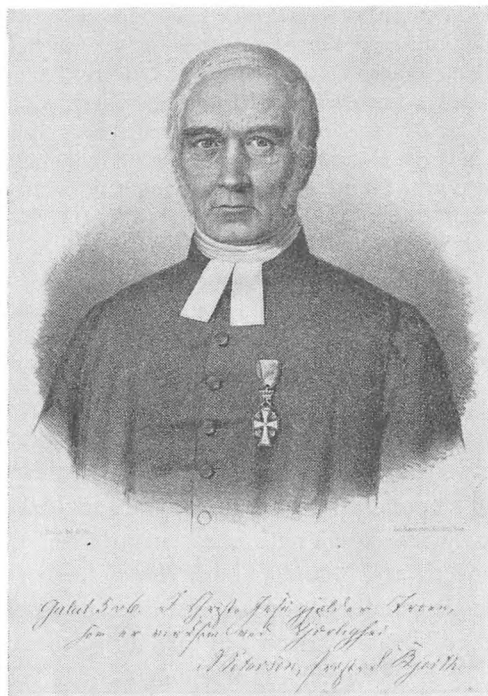
Jyllands-Posten.

FORLAGET FAKLEN

Åbenrå

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20.00 kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

Andreas Petersen 1790–1868. Originalen ejes af gård-ejer Johannes Petersen, Nr. Abild.

ET TIDSBILLEDE

og en præstebekendelse fra forrige århundrede

VED JENS HOLDT

Generalsuperintendent C. F. Callisen (1777–1861) var i sin tilsynstid 1835–1848 en flittig og omhyggelig visitator, der efterhånden mødte stor anerkendelse og tillid hos sine præster og menigheder, især også i det dansktalende Nordslesvig, som han roser for dets sunde menneskelige og kirkelige indstilling. Han afløste den kendte J. G. C. Adler, en fremtrædende repræsentant for oplysningens tanker, der afgørende har fremmet folkeskolevæsenet. Callisen tilhørte den nye restaurative tid efter reformationsjubilæet i 1817, gik i Claus Harms' spor og tog sig især af sognenes kirkelige nyoplivelse. Han var født i Glückstadt og tysk indstillet – med respekt for den danske befolkningsdel i hertugdømmet, en fuldt kongetro helstatsmand, hvad der kostede ham embedet i 1848. Med årene følte han sig også nogenlunde hjemme i det danske gudstjenestesprog, medens forhandlingerne med præsterne naturligvis foregik på tysk.

Sognepræsten i Bedsted 1826–1841, Andreas Petersen (1790–1868), var student fra Flensborg 1814, kandidat fra København 1826, siden sognepræst i Sdr. Bjert til sin død, ridder af dbr. 1846 (se Søn-

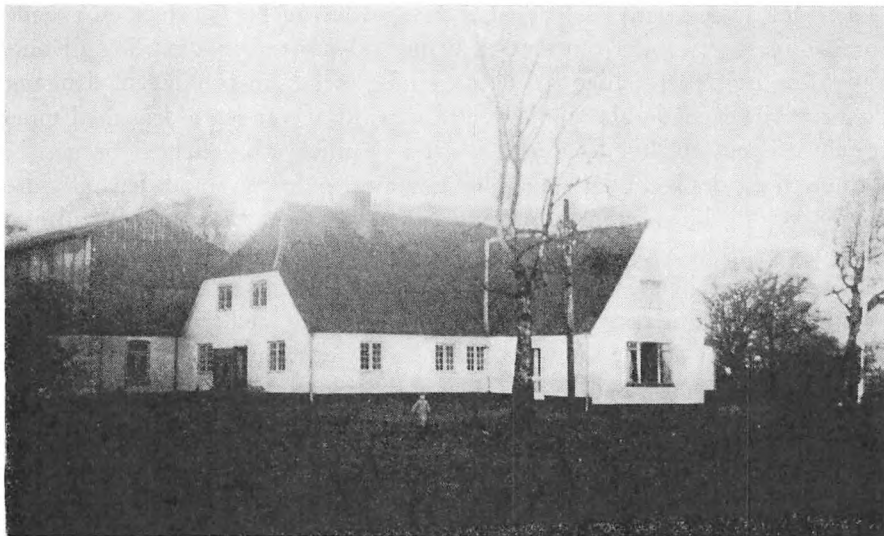
derjysk Månedsskrift 1962, side 226). Han skriver sin visitatsindberetning på tysk, men slutter den med sin levnedbeskrivelse på dansk, fordi han, som han siger, bedre kan udtrykke sig i sit modersmål. Den giver et historisk værdifuldt tidsbillede af brydningen mellem gammel og ny tro i forrige århundredes begyndelse og et personligt smukt indtryk af hans møjsommelige uddannelse til præstegerningen i hjemstavnen. Formentlig et ret sjældent dokument fra disse år. Fin-des i generalsuperintendentens arkiv 1837, afd. 18 (C. A. VI) nr. 43, Landsarkivet i Åbenrå.

Mine forældre boede og levede indtil deres dødsdag her i nabosognet Lygumkloster på et eneboersted, som hedder Friederichsgaard, og som ligger ved og på 3 sider indesluttet af Dravitskov. Der blev jeg født i året 1790, og der nød jeg indtil min confirmation omtrent den samme opdragelse og undervisning, som enhver anden bondesøn dengang nød her i omegnen, der, ligesom jeg, efter sine forældres ønske skulde opdrages og vejledes til at fortjene sit brød i bondestanden. Og da mine forældre ikke alene boede over en heel times vei fra skolen og kirken, men da de i min barndom heller ikke havde evne til at holde en huuslærer, så måtte jeg indtil mit 8-tende år nøies med den underviisning, som mine gode og gudfrygtige forældre selv kunde meddele mig i deres fritimer. Fra den tid af og indtil mit 17-tende år blev jeg hver vinter sendt enten til min moderbroder Peter Hynding i byen Ladelund, Tønder amt, eller til min moders søster i Terp her i menigheden, for der at besøge byens skole i 4 til 5 måneder, thi læn-gere kunde mine forældre ikke undvære mig ad gangen, da jeg var ældste barn og såsnart som mueligt måtte være dem til hjælp som lille- eller stor-dreng, indtil jeg kunde påtage mig en karls arbeide. Og, skjøndt jeg så-ledes nød liden og mådelig skoleunderviisning, så syntes min gamle fader dog, at jeg ved hjælp af den måtte kunne have lært langt meere, end jeg gjorde, thi, når han tog mig med til kirken, så kunde jeg ikke så godt huske at gjøre rede for prædikenen, som han ønskede og forventede det; og, når jeg om søndag eftermiddag skulde læse teksten og forklaringen derover i Mos[s]ins vidtløftige huuspostille¹, så kunde han under læsningen godt mærke, hvor jeg ikke forstod, hvad jeg læste. Og ligesom hans andagt for-styrredes ved min mådelige læsning, således forstyrredes min egen nu og da, så vel i kirken som i hjemmet, ved angsten for, at det ikke skulde lyk-kes mig at tilfredsstille hans forventning. Imidlertid gik det mig dog tid efter anden lidt bedre, og jo heldigere jeg siden formåede at bestå mine sædvanlige prøver, des gladere og tillidsfuldere vandrede jeg siden næsten hver søndag den lange vej med fader eller moder til Herrens Huus. Imid- lertid måtte mine forældre til deres store sorg give slip på deres elskede

1. H. Mossin (1678–1751), præst i København 1731–37, ortodoks.

2. F. E. Eisbøl (1770–1837), præst i Løgumkloster 1802–07.

3. H. C. Hinrichsen (1751–1813), præst i Løgumkloster 1807–13.

Andreas Petersens barndomshjem »Frederiksgård«, Dravedskov. Stuehuset skal være det gamle, men det er ombygget, og taget er nyt.

præst², som blev forflyttet, og skjøndt den, der kom i hans sted³, efter sigende havde en langt bedre (eksamen-)charakter, og efter såkaldte kyn- diges mening, var en meget lærdere mand end den fratrædende, så formå- ede han dog næsten aldrig at tilfredsstille mine forældres åndelige tarv og trang, fordi han, som de sagde, så ofte talte om pligt og dyd i [for] dem for høje udtryk, og så sjælden om Frelseren og hans forsoning eller om deres dybe trang til Guds nåde og barmhjertighed imod angergivne syn- dere. Og jeg kan endnu så godt mindes min christelige moders ord, som hun så ofte brugte, når vi vandrede hjem fra kirken og hun og fader da taledede om den hørte prædiken. Nei, sagde hun: vor nuværende præst kan vel være langt lærdere og højere studeert for mere oplyste folk, men for mig taler han for lidet om min Herre og Frelsers kjerlighed til mig, som også om den, jeg skylder ham, og, fordi hun var confirmeret på tydsk, så lød til slutning hendes valsprog ofte således: nein, Christum lieb haben ist doch besser denn alles Wissen, – og min fromme fader samtykkede altid. Dog dette berører jeg i sandhed ikke for at dømme over nogen af vore da- værende sjælesørgere, thi dette hverken tør eller kan jeg med sikkerhed gjøre, og derfor har jeg med fliid ikke nævnet dem, men jeg har blot an- ført det, fordi disse samtaler, som så mange gange ikke stemmede overens med adskillige andres omdømme, så såre snart og tidligen opvakte længse- len hos mig efter at vide, hvo der havde ret, enten mine kjære forældre, der hørte til de såkaldte gammeldagstroende, eller de, der ville høre til og gjælde for de mere oplyste. –

Thi ved disse tvende benævnelser betegnedes nu her i egnen de tvende forskellige partier, der omtrent til denne tid trådte i modsætning til hinanden, og hvis forskellige tro og anskuelse især kom for dagen, dengang den nye kirkeagende blev indført. Fra den tid af var jeg aldrig med mine forældre i selskab, hvad enten det var i familiekredse eller til barnedåb, jordefærd og deslige, uden at jeg hørte samtalen for og imod den såkaldte gamle troe og kirkelære, og, da min fader var særdeles godt bevandret i Biblen, og tillige vidste de fleste af Kingos og Brorsons bedste psalmer udenad, så var han en stærk og urokkelig kæmper for hver den af sine jævnlige, der kunde formåe ham til at prøve styrke med sig, men han blandede sig aldrig i deslige samtaler, uden de førtes til gjensidig oplysning og opbyggelse og, som jeg siden erfarede, undertiden også blot for at beskjærme mig og mine sødskende imod datidens frembrydende vantroe og usædelighed i ord og gjerning. Nu begyndte mange af de såkaldte mere oplyste at spotte over den huuslige andagt på søndag eftermiddag, men mine forældre forsømte den næsten aldrig, skjøndt vi nu ofte fik tjenestetyende, som ikke ville tage deel deri. Og når min fader i den sildige aftenstund kjørte ene hjem med os ældre børn fra marken, så speilede himlens stjerner sig ofte i mine glade andagtstårer, imedens han med dæmpet stemme sang en smuk psalme for os, skjøndt han havde en meget mådelig syngestemme. Men skjøndt jeg således nød den store nåde at opdrages af fromme og christelige forældre, så blev jeg dog ved den korte og mådelige skoleundervisning alt for lidet oplyst og stadfæstet i min christendom til at kunne gjøre mig selv og andre rede for min christelige troe og overbeviisning, og når jeg da ved mangen leilighed hørte nogen af mine jævnaldrende og jævnlige i ord og gjerning drive spot med det, hvad der var bleven mig det helligste og dyrebareste, så følte jeg tidt og ofte længsel efter og trang til at vorde mægtig til at kunne overbevise den, som sagde mig imod. Thi så ofte jeg ikke kunde dette, blev jeg altid urolig på mine egne vegne og bange for, at vildfarelsen vel også kunde være på min side.

Derfor bad jeg da også så ofte mine forældre, både før min confirmation og endnu året efter, om jeg ikke måtte komme et sted hen, hvor jeg kunde lære noget mere, men da min fader så nødigen kunde og vilde undvære mig, fordi jeg fra mit 16-tende til mit 19-tende år kunde besørge de sværeste og vigtigste arbejder for ham, og da der netop på den tid her i omegnen kom flere studerende hjem, der ikkun nød ringe agtelse, enten formedelst deres mådelige kundskaber, eller formedelst deres uforsigtighed i tale og adfærd, så blev min bøn altid afslået med advarende og afskrækkende hentydninger til disse. Dog, hvad Gud vil have frem, kan ingen mand forholde, og da den tid stundede til, at min fader dog snart kunde vente at måtte give slip på mig, fordi jeg var værnepligtig, så fik jeg i mid-

4. K. Bahnsen (1760–1829), præst i Sterup 1802–13.

ten af mit 19-tende år, ved en velhavende moderbroders forbøn og hjælp, tilladelse til at gjøre et forsøg på, om jeg også besad evne og anlæg nok til at studere. Denne bragte mig da også strax i dette øiemed til pastor Bahnsen⁴, som til den tid var præst i Sterup i Angeln, og da jeg havde været der i 5/4 år, så blev jeg optaget i secunda på latinskolen i Flensborg. Her arbeidede jeg af alle kræfter sildigen og tidligen, ei blot under mine læreres, men tillige under en ligeså kjærlig som duelig meddiscipels vejledning. – Og på denne måde lykkedes det mig, ikke alene stedse at vinde mine læreres yndest og fulde tilfredshed med mig, men de forsynede mig endogså med såre roesværdige og anbefalende vidnesbyrd, den gang jeg i eftersommeren 1814 lod mig overtale til at følge med min før omtalte ven og veileder til Kjøbenhavn. Han vilde der strax underkaste sig den såkaldte examen artium, og min bestemmelse var det endnu der først i et år at forberede mig derpå. Men dette kunde jeg ikke få maget således, fordi jeg var militærpligtig, så at jeg også nolens volens måtte underkaste mig den samme examen til samme tid som han. Og hvor stor min glæde var, da jeg, imod min forventning, havde fået bedste karakter uden, og han med udmærkelse, det formår jeg endnu, ligeså lidt at udtale som den gang. I det derpå følgende år bestod jeg ligeså hældig i den philologiske og filosofiske examen, men dette var også, dog måske ikkun efter menneskelig tykke, det heldigste og lykkeligste af alle mine forberedelses-år. Thi fra nu af måtte jeg undervise flere timer dagligen, for i begyndelsen at hjælpe mig med liden og siden aldeles ingen understøtning hjemme fra, og da jeg desårsag nu måtte arbejde for mig selv til langt ud på natten, så leed jeg tid efter anden altid oftere og længere ad gangen af heftige forkjølelsetilfælde, som ikke alene angreb mit bryst, men som efter 3 års forløb medførte så heftige og vedvarende gigtsmerter i mit hoved og i mine øjne, at jeg næsten aldrig var over 14 dage ad gangen fri for de hårdeste lidelser. Disse var derfor også de tungeste prøveår for mig, som jeg nogensinde havde oplevet, og da jeg ideligen svævede i fare for at vorde blind for hele min levetid, så bad jeg så ofte og så inderligen om, at jeg snart måtte agtes værdig til at komme didhen, hvor der ikke er lidelse og smerte mere. Men, skjøndt dette ønske ikke blev opfyldt, så magede den gode Gud det dog langt bedre for mig, end jeg selv vidste og forstod at bede. Thi fra foråret 1822 af leed jeg langt sjældnere og mindre i mine øjne, og da jeg hele den følgende sommer næsten kunde tåle at læse uafbrudt, så underkastede jeg mig endnu imod slutningen af samme år den theologiske embedsexamen, skjøndt jeg i de to sidste måneder atter måtte lade den nuværende pastor Schmidt⁵ i Østerlygum læse alting for mig, hvad jeg skulde repetere og studere. Derfor nåede jeg også ikkun den 2-den karakter med særdeles anbefaling, skjøndt det havde været mit stadige forsæt, ved grundigt og

5. C. C. Schmidt (1796–1839), præst i Ø. Løgum 1835–39.

omfattende studium at gjøre mig værdig til den 1-ste. Imidlertid var jeg dog glad ved at være kommet så vidt, især da det kort efter atter tegnede til det bedre med min helbred. Fra den tid af underviiste jeg stadigen i de 3 følgende år, dels i 3 af de større instituter, og dels hos adskillige familier i Kjøbenhavn, og i begyndelsen af året 1826 havde jeg fået løfte på at vorde ansat som fast lærer ved landkadetacademiet. Ved dette tilbud glædede jeg mig da også så inderligt, fordi ungdommens underviisning næsten altid har været mig en af de kjæreste beskæftigelser, og fordi jeg på denne måde kunde fortjene langt mere, end jeg behøvede. Men Herrens veie med mig vare atter ikke mine veie. Thi da min dyrebare moder nu blev heftig angrebet af brystsyege, og mærkede, at det stundede til aften for hende, så vilde hun endnu så gjerne se og tale med mig, forinden hun døde. Og da Bedstedt præstekald netop var bleven vacant til samme tid, så vilde hun så gjerne, at jeg tillige skulde melde mig der til valg, da jeg jo så efter hendes tykke nok kunde gjøre denne lange og besværlige reise i disse tven- de, som hun syntes, for mig lige vigtige øiemed, skjøndt det endnu først var i slutningen af februar måned. Den sidste bevæggrund havde imidler- tid aldeles ingen vægt hos mig, og alene for at sige min kjære moder det sidste farvel vilde jeg gjerne reise langt længere, til hvilken som helst års- tid, men da jeg vidste, at hun omtrent lige gjerne ønskede begge dele af mig, så opfyldte jeg hendes bøn – meldte mig, blev præsenteret og valgt her den 11-te marts 1826, med en stor overvægt af stemmer, ligeså meget imod alle andres, som imod min egen formodning, thi jeg havde blot præ- diket 3 gange tilforn, og aldrig før været nærværende ved noget valg.

Efterretningen om dette udfald ilede hjem til mine kjære forældre, længe før end jeg selv kunde komme, men ligesom dette opfyldte dem med den største glæde, som de vel nogensinde havde nydt over mig, således forår- sagede det mig i længere tid mange urolige dage og nætter, fordi jeg alt tilforn af og til havde været og især nu blev meget bange for, at jeg endnu ikke skulde besidde duelighed og dygtighed nok til at besørge en kirke- lærers og sjælesørgers embede tilbørligen i hele sit omfang, som det sig hør og bør. Dog Herrens kraft har stedse været stærk i mig svage, og jeg har i denne henseende nu tilbragt 11 lykkelige og heldige år i denne for mig nu dyrebare og elskelige menighed, thi alle vil mig vel og ingen ilde, og jeg har så ofte modtaget langt flere beviser på deres kjærlighed og tilfredshed med mig, end jeg nogensinde kan gjengjælde dem. Derfor har jeg hidintil heller aldrig tænkt på forflyttelse, skjøndt jeg stadigen har måttet kæmpe med næringsсорger, men da jeg nu har 5 kjære små, så bør jeg vist for deres skyld anholde om et noget mere indbringende kald, så snart der blot kunde forundes mig håb og udsigt til at nåe det. – Og den, som velsigner med børn, velsigner vist også med brød, når vi ikkun ville bede og arbeide for og med dem, dette er og skal stedse være min troe og trøst.

(sign.) *A. Petersen*

Branddirektørboligen i Meldorf opført i 1795.

Et C. F. Hansen-hus i Meldorf

I Meldorf ligger et hus, som er bygget i de år, arkitekt C. F. Hansen boede i Altona. Arkitekt Sven Risom fører sandsynlighedsbevis for, at det er den berømte arkitekt, der har tegnet Meldorfhuset.

Det er glædeligt at se de sidste års berigelse af vor litteratur om den geniale bygmester, arkitekt C. F. Hansen. Hvor er det velgørende at vide, at sansen for hans suveræne beherskelse af de store monumentale bygningers masser er så levende. Vi beundrer jo alle i højeste grad Slotskirken, Hørs-holm Kirke, Metropolitanskolen, Nytorvs gamle Råd- og Domhus og Frue Kirke. – Ruinen af hans Christiansborg Slot husker kun den ældre generation, men den i 1911 afholdte udstilling af fotografier og tegninger af hans arbejder lærte os at kende dem alle, også de mere fjerntliggende, men lige så fremragende komponerede, karakterfulde villaer for Hamborgs og Altonas handels-aristokrati.

Men hvad med de *mindre monumentale* arbejder – *hans ganske jævne, borgerlige huse* – som han i embedet i Altona såvelsom i København – tilsammen i ca. 50 år – har arbejdet med? Man kunne fristes til at kalde dem anonyme »navnløse« bygninger af forskellig art. Kun ved sammenligning med andre af C. F. H. signerede bygninger kan de knyttes til hans navn. Det er en kendt sag, at de færreste autentiske tegninger fra hans værksted, endsiogså hans hånd, er signerede.

C. F. Hansen sagde selv: »Lykken består i: at have en køn kone, et godt helbred og hænderne fulde af arbejde,« – og det havde han alt sammen i fuldt mål. Han var lykkelig. Af den sværm af tegninger, udgåede fra hans tegnestue i tidens løb, har mange måske været betroet tegnere eller hjælpere at gøre færdige, og så er signeringen glemmt, eller signeringen er foretaget af tegnerne. Det vigtigste er undfangelsen af »ideerne«, og at man kan opfatte, at det er C. F. Hansens ånd, der svæver over vandene. Det var måske en rigtigere betegnelse at sige, at husene skyldes C. F. Hansen og hans elever.

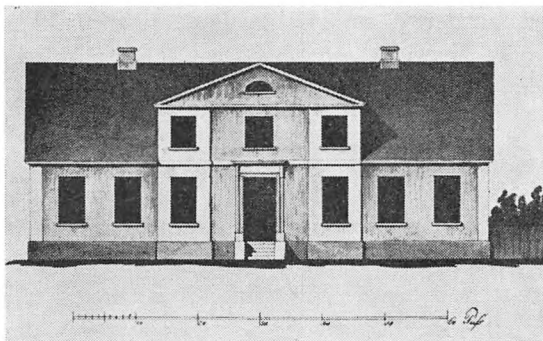
I perioden 1784–1804, som »Landes-Bau-Director für Holstein«, havde C. F. Hansen både tegnestue og bolig i Altona.

Hans hovedsagelige embedsopgave var overopsyn – på regeringens (Rentekammerets) vegne – med alle offentlige bygninger, fra amtmandsboliger, kirker, hospitaler og skoler til møller, broer og de kgl. privilegerede kroer og posthuse. Når C. F. Hansen beskæftigede sig med det hamborgske handels-aristokratis bygninger, var det som privatmand, et fritidsarbejde, han skaffede sig tid til ved siden af embedet.

Et af hans embedsarbejder fra så tidlig tid som 1795 fandtes ved et tilfælde af arkivleder Hakon Lund, da han i Rigsarkivet støvede dokumenter fra slutningen af det attende århundrede igennem i Rentekammerets bygningskontors protokoller. Det drejer sig om branddirektøren P. M. Boeckmanns kontor- og embedsbolig i Ditmarskerbyen Meldorf, som han ønskede at opføre på en godt beliggende grund i Norderstrasse på hovedtorvet lige over for den gotiske domkirke fra det 14.–15. århundrede. Bygningen, hvis mål regnedes i lybske fod, skulle være 13 fag eller ca. 40 alen lang og ca. 20 alen bred. Den indeholdt: en rummelig forstue på ca. 21 m², der formentlig har tjent som venteværelse, et kontor på 15 m², en skrivestue, ca. 40 m², kabinet og et lille sovekammer, samt en rummelig spisestue, 35 m², køkken og pigeværelse, i stueetagen. Ovenpå en rummelig tagetage med plads til soveværelser og gæsteværelser. Kælder under hele huset. Bag huset en ret stor have med en to alen høj havemur omkring.

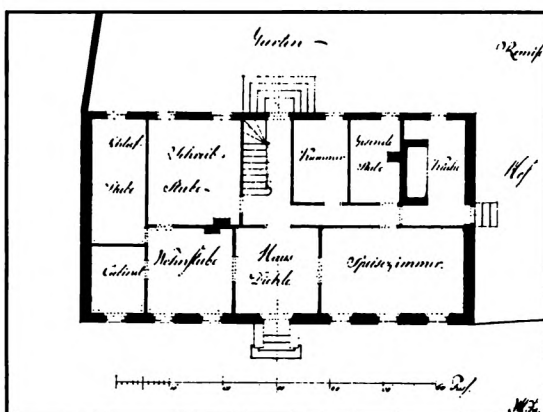
En branddirektørs arbejde omfatter først og fremmest registrering af alle distriktets bygninger med henblik på »assurance mod ildsvåde«; enten en gammel bygning er brændt og skal genopføres, eller det drejer sig om en nybygning, som skal forsikres mod eventuel fremtidig brand, så beordrer branddirektøren to eller tre pålidelige håndværksmestre (en murer og en tømrer) til at taksere bygningens værdi pr. fag, så og så mange bjælkefags længde af så og så mange rigsdalers værdi, hvilket tilsammen giver en sum, som indføres i »brandtaksations-protokollen«, der opbevares i branddirektørens arkiv.

Da branddirektører hovedsagelig er kontoruddannede folk uden dybere kendskab til tegning af huse, er det let forståeligt, at Boeckmann, der var

Arkitektens strengt symmetriske facadetegning af branddirektør Boeckmanns hus i Meldorf.

underordnet en så fremragende arkitekt som C. F. Hansen, henvender sig til sin chef om en tegning til hans hus. C. F. Hansen udarbejdede en skitse til huset, som vi har en tro kopi af i den skrivelse, Boeckmann 1795 sendte Rentekammeret i København. Kopien skyldes nok konduktøren ved bygningens opførelse, arkitekt Meisner. Men tegnemåden og »laveringen« er den samme, som C. F. Hansen benyttede. Et af de mest karakteristiske træk ved Boeckmanns hus i Meldorf er de to »risaliter«, der flankerer hovedindgangen og ligesom bærer gavltrekanten på taget. Hvis man betragter C. F. Hansens første udkast til den langsides af Christiansborg Slotskirke, som vender mod Kanalen (gengivet i Peter Kochs indlæg: »Arkitekten C. F. Hansen« i tidsskriftet »Arkitektur 1956«, 1, side 16), vil man se to ganske lignende »risaliter«, én på hver side af midterpartiet med det store halvcirkelformede vindue, som deler den lange facade på samme måde som på huset i Meldorf. Men yderligere er der den mærkværdighed

Fotografi af husets plan, dateret 3. april 1796. Planen opbevares i rigsarkivet.

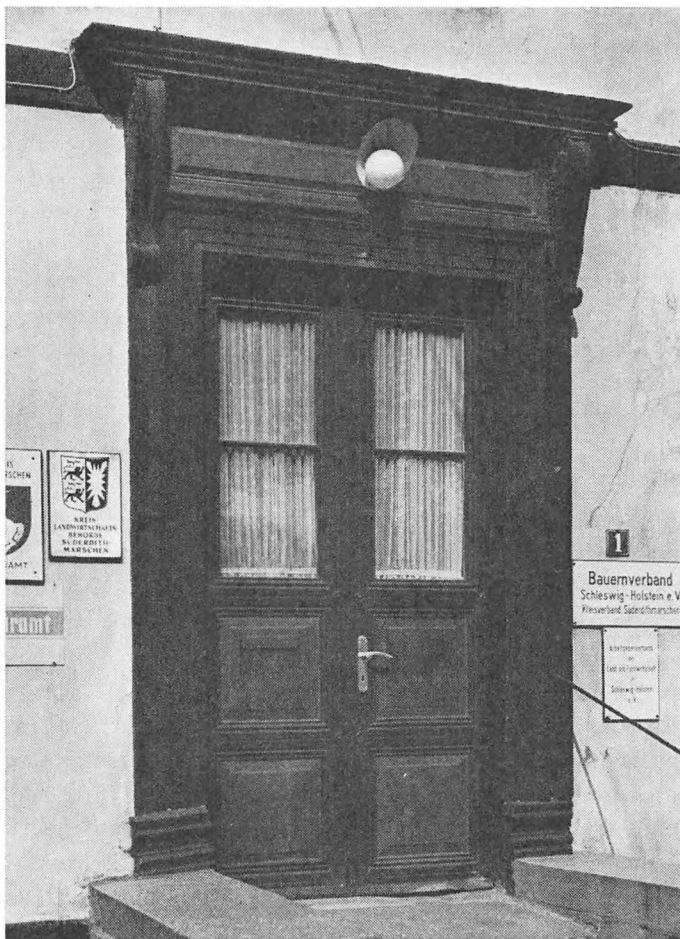
fælles for begge facaderne, at »risaliterne« fremtræder lysere end de tilstødende mure uden for risaliterne, hvilket kunne foranledige én til at tro, at der var tænkt på at lade risaliter og hovedindgangsdør (på Meldorf-huset også de to hjørnepilastre) stå hvide mod aftonede, mørkere omgivelser.

Det er i hvert fald ganske givet den enkelt komponerede facade, der funktionelt bygger sig op over planen og de faste lodrette og vandrette delinger – forholdet mellem mur og vindueshuller – og den stilrene indgangsdør, den glatte facades eneste smykke, som udmærker huset og varsler om den geniale arkitekt, der bryder sin egen nye vej, den klassicistiske. Læg mærke til det fine, lille træk, at forstuens sidevægge slår igennem facaden (det gælder dog kun originalskitzen), så de flugter med risaliternes hjørner. Afstanden mellem dem svarer til forstuens bredde og risaliterne står som søjler på hver side af indgangsdøren.

Planen følger den »barokke« tradition med en symmetriakse vinkelret på tværs af langsiderne, gennem forstuens to døre, på hver sin side af facadernes midte, og en fronton på lidt nær hovedhusets bredde. Adskilte ved hovedskillerummet midt igennem huset ligger de mere repræsentative rum mod gaden i øst, og de mere underordnede rum mod haven i vestsiden.

Hvad byggesagens tilblivelse i øvrigt angår, skulle efter Rigsarkivets mening journalerne fra »Land-Bau-Directionen« i Altona være overdraget Schleswig-Holsteinsche Landes-Arkiv på Gottorp Slot, Slesvig, i 1920. Men Director for arkivet, Dr. Ernst Schlee, kan ikke finde dem; han mener, de er gået tabt. Og de finansielle myndigheders journaler (i Rigsarkivet) er også gennemset, uden at der er fundet antegninger derom – sligt kan det gå med så gamle protokoller.

Selve opførelsen af embedsboligen var lige fra starten ude for mange vanskeligheder. Det er ikke nok at man ved, hvad man gerne vil have i sit hus, og at tegningerne foreligger. Til at opføre et hus behøves penge, penge og atter penge. Dog, når nøden er størst, er hjælpen nærmest, sandede branddirektør Boeckmann. En af hans venner, en arkitekt ved navn Wilhelm Meisner, der havde rejst i Ungarn og Frankrig, kom med en lys idé. I Frankrig havde en bygmester Cointereaux studeret romerske og græske værker om antikke bygninger og der set, at man »af stampet lerjord kunne bygge ydermure, der var lige så stærke som murværk«. Byggemåden praktiseredes stadig i alle landene omkring Middelhavet. Cointereaux' bøger oversattes til alle europæiske sprog, ja, blev genstand for Amerikas berømte præsident Jeffersons hyldest, og bogen udkom, oversat af en bogtrykker Seidelin, også i København, 1796, samme år som Boeckmanns ven, Wilhelm Meisner, skriftligt orienterede til Rentekammerets bygningskontor. Meget veltalende søger han at interessere Rentekammeret for byggemåden. Forholdet mellem priserne pr. m² lermur og mur af brændte sten stillede

Den meget smukke klassicistiske indgangsdør. De mange skilte, der flankerer døren, er ikke nogen øjenfryd, men værst er kæmpepæren med kyseskærm over døren – Bauernverband, Arbeitgeberverband der Land- und Forstwirtschaft og Kreislandwirtschaftsbehörde Süderditmarschen, der i dag bebor nummer 1, burde skillinge sammen til en mere stilren belysning.

sig dengang i Holsten som 1:5. Og derfor beder både Meisner og Boeckmann, om Rentekammeret ikke vil sende en bygningskyndig mand ned til Meldorf for at se på det hus, som Boeckmann var ifærd med at bygge. Det kunne få social-økonomisk betydning både for Holsten og for Danmark at bruge denne byggeskik under de økonomiske forhold, der herskede. Følgen blev, at Rentekammeret sendte en officer i vejkorpsen til Meldorf. Han skulle tage en praktisk håndværker med sig til oplæring i »lerstampning«, og derefter indberette til Rentekammeret, hvad han så. Dette skete i foråret 1796. Kaptajn von der Recke tog afsted og fandt i Meldorf hr. Boeckmanns hus næsten færdigt. Han studerede byggemåden, som han

beskrev i rosende vendinger i sin indberetning, og han lovede tillige at ville anstille nogle prøver senere. Da disse faldt godt ud, anbefalede han metoden til enetagers huse, og i de følgende år anvendtes den rundt om i landet, især på Sjælland.

Hvorvidt C. F. Hansen har været vidende om forhandlingerne med hensyn til brugen af stampede lermure på Boeckmanns hus, ved man ikke noget om, men det er også af underordnet betydning, da Boeckmann skriver i sine breve, at han har respekteret de oprindelige tegninger. Det kan ikke ses, at ydermurene var af rå ler. Bortset fra en detalje. Thi ved den ændrede konstruktion af ydermurene indtraf der en katastrofe for de to »risaliter«, idet princippet for anvendelse af de lange stampeformflager er lange, lige flugte af ydermurene uden murfremspring.

Ved en nøjagtig undersøgelse under opmålingen afslørede det, at de omtalte risaliter, som uden tvivl har været tænkt udført i mursten med en halv eller mindst en kvart murstens fremspring, overhovedet ikke fandtes på den nordre side af hoveddøren, og kun som et centimeterstort fremspring i pudslaget for den søndre risalits vedkommende. Man har derfor valgt at gengive den ældste version af risaliterne, som de findes på Rigsarkivets gamle tegninger i stedet for den tilstand, huset i dag er i.

Et andet lige så uheldigt resultat af pengemangelen var, at hoveddørens karm, som ved en flygtig betragtning så ud, som om den var lavet af brunlig sandsten, viste sig kun at være af træ, dog med fint udskårne knægte under »fordachningen«, der har et fremspring på femogtyve centimeter. Også gesimser og bånd var af træ, godt kamoufleret med maling. Men denne skæbne må bygningen dele med de bedste huse fra denne tid.

Motivet med risaliter er ellers lidet kendt i dansk arkitektur. Der findes endnu to eksempler: I 1805 skulle der i Helsingør indrettes et nyt postkontor i nærheden af Øresundstoldens kontor i Stengade. Valget faldt på Sophiegade 6, lige ved hjørnet af Stengade, en bindingsværksbygning fra 1735, som ejedes af kærneren ved Øresundstolden, kammerassessor Weise.

I følge Chr. A. Jensen og Vilh. Lorentzens: Helsingørs borgerlige bygningskunst, var det C. F. Hansen, som 1804 var blevet udnævnt til overbygningsdirektør for kongeriget med tegnestue i København, der opførte den nye facade (udenpå den gamle) af grundmur i empirestil. Huset har nøjagtig de samme to risaliter som huset i Meldorf, og derved ledes tanken hen på C. F. Hansen, hvis tegnestue alle tegninger til postbygninger skulle passere. Her er risaliterne klart aftegnet med hvide kridtstenskvadre, der skiller sig ud fra den omgivende røde mur, på samme måde som i det tredie eksempel, Slotskirken i København, hvor de er antydet i C. F. Hansens skitser lige som på tegningerne af Boeckmanns hus i Meldorf.

For den, der har fået øje på disse tre eksempler, skulle der ikke være tvivl om, at overbygningsdirektøren er ophavsmand til de tre bygninger.

Sven Risom.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

42. årgang . 1966

INDHOLD:

Almindelig historie

<i>W. Christiansen</i> : En militær aktion i Vestslesvig 1689	247
<i>Anders Feilberg Jørgensen</i> : Grenzfriedenshefte	85
<i>Troels Fink</i> : Landboforeningen for Flensborg og omgen gennem hundrede år	77
<i>H. V. Gregersen</i> : Den nationale udvikling i græseegnene i historisk belysning	381
<i>H. V. Gregersen</i> : Problemer i forbindelse med de blandede jurisdiktion- er i Sønderjylland	427
<i>Jens Holdt</i> : Genforeningsgenerationens minder og håb	386
<i>Inger Tryde Haarløv</i> : Gamle gårde i fremtiden	137
<i>Jens Lampe</i> : Da ulvene var en landeplage	203
<i>Karl Otto Meyer</i> : Valget viser vejen frem	115
<i>Chr. Stenz</i> : Om Erik Scavenius	94
<i>Bjørn Svendsen</i> : Kontakt over grænsen	394
– Kronika og Scavenius i fjendens lejr	145

Enkelte lokaliteter

<i>Poul Andersen</i> : Bedagede urostiftere	229
<i>J. Th. Arnfred</i> : Løgumkloster Refugium	307
<i>H. H. Bruhn</i> : Da friheden kom til Tønning. (1945)	14
<i>Chr. Bøgh</i> : Af Alslev gamle skolekrønike	95
<i>H. V. Gregersen</i> : Da Prinsen af Noer besøgte de nordvestlige egne af Sønderjylland	69
<i>Tyge Haarløv</i> : Egnsudvikling i Tønder amt	235
<i>Per Jensen</i> : Befolkningsudviklingen i Sønderjylland efter 1860	176
<i>Ingeborg Jessen</i> : Da krigen kom til Dybbøl i 1864	55
<i>Morten Kamphövener</i> : Ærø – en lille verden	325
<i>Erik Kroman</i> : Ærø og Sønderjylland	
<i>Jens Lampe</i> : Alsiske fyr og farvande	106
– Uffe-skolen	12
<i>J. N. Lorenzen</i> : Om tørveværket i Sølsted	221
<i>Eske K. Mathiesen</i> : En gård og dens beboere	303
<i>Svend Erik Nielsen</i> : Åbenrå fadderskab for Tønning	1
<i>Th. Peters</i> : Tønning – en lille by i krig og fred	5
<i>Iørn Piø</i> : Emmerlev-undersøgelsen	299
<i>Sven Risom</i> : Et C. F. Hansen-hus i Meldorf	419

<i>Jørgen Slettebo: Jeanne d'Arc på Sønderborg Slot</i>	51
<i>Nicolai Svendsen: Det danske årsmøde i Tønder 1925</i>	274
<i>Hans-Iver Toft: Økonomien ved restaurering af gamle huse i Tønder</i>	281
<i>Thork. Claudi Westh: Vestslesvig. Geesten – Marsken – Vadehavet</i> ...	241
<i>H. Worsøe: Provst og skyttelaug</i>	159

Arkæologi

<i>Job. Bruun: Et gravkammer i Gasse</i>	312
<i>Jobs. Hertz: Solvig</i>	295
<i>Jobs. Hertz: Trøjborg</i>	290
<i>Olfert Voss: Langdysserne i Steneg ved Abterp</i>	268

Kirke, skole, sprog

<i>Flemming Møller: Danske menigheds kår i Ejdersted efter 1920</i>	18
--	----

Folkeminder, kunst, naturhistorie

<i>Karen Andersen: Sønderjyske hårarbejder</i>	97
<i>Peter Kr. Iversen: Nogle randnoter til Tønder museums forhistorie</i> ...	283
<i>Jørgen Kristensen: Revy i Sydslesvig</i>	255
<i>Lis Neumann: Håndarbejder fortæller historie</i>	65
<i>Hanne Poulsen: Åbenråmaleren Jes Jessen.</i>	
(Interview ved Inger Bjørn Svensson)	71
<i>Urban Schrøder: Et bindebrev fra Sct. Petersdag i 1791</i>	47

Personalhistorie

<i>Niels Bøgh Andersen: Spredte indtryk fra min hjemby Aventoft</i> ...	314
<i>Valdemar Andersen: En slægt fra Hygum</i>	119
<i>Børge B. Barløse: Folmer Dyrhund og Sønderjylland</i>	332
<i>A. Gammelgaard: Degn Gammelgaard i Varnæs</i>	33
<i>H. V. Gregersen: Kongetroskab i det gamle Svejrup</i>	199
<i>F. S. Grove-Stephensen: Peter Fabricius, sognepræsten i Broager</i>	162
<i>Jens Holdt: Et rimbrev fra Frisland til Dybbøl præstegård</i>	
i året 1819	88
<i>Jens Holdt: Et tidsbillede og en præstebekendelse fra forrige århun-</i>	
drede (Andreas Petersen, Bedsted)	413
<i>Hans Hostrup: Fra min drengetid i Høgsbro</i>	169
<i>Hans Krogh: I engelsk krigsfangenskab (ved Karsten Bjørn Svensson)</i>	216
<i>Jens Lampe: Min kjære søn</i>	61
<i>L. A. Larsen: Udtog af Lund-slægtens saga</i>	209
<i>Hary N. J. Petersen</i>	339, 374, 401 435

<i>Sig. Schoubye</i> : Emil Nolde og Seebüll	269
<i>Senius Tiedemann</i> : Et kærestebrev fra 1816	288

Nekrologer

Mads Clausen (<i>Robert Huble</i>)	372
Ernst Christensen, Asserballe (<i>Morten Kamphövener</i>)	398
Gustav Lindstrøm (<i>Chr. Stenz</i>)	28
Nicolai Svendsen (<i>Hans Andersen, Kongsbjerg</i>)	276

Bog anmeldelser

Flensburg, Geschichte einer Grenzstadt (Bjørn Svensson)	207
<i>H. V. Gregersen</i> : Laurids Skaus brevvæksling med politiske venner i København (Aage Bonde)	410
Haderslev amts museum 1966 (Inger Bjørn Svensson)	412
<i>Margot und Nico Hansen</i> : Amrum (A. L. de Cros Dich)	30
<i>Johan Hvidtfeldt</i> : Slægtshistoriske studier (Inger Bjørn Svensson) ...	64
<i>Poul Kürstein</i> : Hvad skal jeg læse om Sydslesvig? (Inger Bjørn Svensson)	412
<i>Poul Kürstein</i> : Mens Kalle var i krig (Inger Bjørn Svensson)	380
<i>Hans Linow og Jens Lampe</i> : Møller på Als (Inger Bjørn Svensson) ...	208
<i>Viggo Sjøquist</i> : Danmarks udenrigspolitik 1933–40 (Bjørn Svensson)	404
<i>Trap</i> : Danmark. Haderslev amt (Bjørn Svensson)	166
– Danmark. Tønder amt (Bjørn Svensson)	378

Småstykker etc.

Af Bjolderup kirkebog	220
<i>Claus Bjørn</i> : Sønderjysk historieforskning 1966	91
<i>W. Christiansen</i> : Skolebogsmuseum i Tønder	166
Da Peter Højer handlede får	175
Elevtal i de tyske skoler	377
En bryllupsindbydelse (fra 1828)	338
<i>Troels Fink</i> : Velkommen til deltagerne i Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Tønder	233
Fortegnelse over avisartikler 1965	125
<i>F. S. Grove-Stephensen</i> : Broager kirkes bidrag til ombygningen af Sønderborg kirke 1599–1612	123
Hvad betød »Lade«?	377
Linvald-æresprisen til landsarkivar Peter Kr. Iversen	60
<i>Eske K. Mathiesen</i> : Ringridning på landet i Sønderjylland	200
<i>Anton Nissen</i> : Om stenen ved »Mølle damhusene« i Døstrup sogn ...	164

STEDFORTEGNELSE:

- Abild 431
Abterp 268
Als 126 ff.
Alslev 95
Amrum birk 429
Aventoft 314
- Ballum birk 429
Ballum sogn 430
Bedsted 413
Bevtoft 288
Brede 238
Bredebro 238
Bredsted 427
Bregninge 363
Broager 123, 162, 186 ff.
Burkal 238
- Daler sogn 431
Dannevirke 334
Dybbøl 55 ff.
Døstrup 164
- Ejdersted 18 ff.
Elisenwarft 5
Emmerlev 209, 299, 303
Emmerlev sogn 430
Enklaverne 428 ff.
- Flensborg 77
Før 429
- Gasse 312
- Havneby, Rømø 238
Helligbæk 333
Hjerpsted 430
Hygum 119 ff.
Hviding 169
Høgsbro 169 ff.
Højer 238, 243 ff., 283
Højer sogn 430
- Isted 334
- Jordsand 252
- Kappel 427
Kegnæs fyr 110
Klovtoft 38
- Lillebælt 107
List 429
Lydersholm, Burkal 284
Løgumkloster 69, 238, 307 ff., 414, 427
Lø herred 429
Løjt Kirkeby 72
- Marstal 330
Meldorf 419
Mømmark fyr 113
Munkbrarup 123
Møgeltønder birk 429
Møgeltønder sogn 431
- Nolde-museet 269
Nordborg 51, 427
- Rejsby 169, 209 ff.
Ribe 69, 230, 248, 429, 432
Riberhus birk 429, 433
Rise 361
Rurup 361
Rømø 429
- Skadst 430
Skærbæk 238
Solvig 295
Spandet 203
Søbygård 331, 361
Sølsted 221 ff.
Sønderborg 123
Sønderborg Slot 51

Tinglev 238
Trøjborg 290 ff, 432
Tønder 235, 274, 281, 283
Tønning 1 ff.

Varnæs 33 ff.
Vesterborg 35 ff.

Vesterland 429

Ærø 325 ff., 360 ff.
Ærøskøbing 329, 367

Åbenrå 71 ff., 159 ff.

Problemer i forbindelse med de blandede jurisdiktioner i Sønderjylland

De mærkelige retsforhold i enklaverne, hvor de mange grænser mellem slesvigsk og kongerigsk retsområde gik på kryds og tværs, medførte både fordele og ulemper for beboerne. Seminarielektor H. V. Gregersen, Haderslev, citerer en række dagbladsartikler fra 1839, der indeholder forslag til forenkling af de indviklede forhold.

I dagbladet »Kjøbenhavnsposten« findes i løbet af 1839 under mærket »B.« en række artikler om jurisdiktionelle forhold i Sønderjylland. Formålet med disse har så tydeligt været at slå til lyd for en omfattende reform af de højst besynderlige øvrighedsforhold, der havde udviklet sig i denne landsdel, og da disse tilstande er af afgørende betydning for forståelsen af levevilkårene i Sønderjylland i ældre tid, skal en del af stoffet i de pågældende artikler refereres i det følgende.

I bladet den 21. juni 1839 anbefales det til at begynde med at give de sønderjyske flækker og store landsbyer samme status som købstæderne. Netop i forbindelse med udarbejdelsen af en ny kommunallov for købstæderne i Slesvig og Holsten måtte dette kunne lade sig gøre.

Nordborg måtte således kunne udvikles til et centrum for det nordlige Als med en havn i det nærliggende Dyvig.

Kappel ved Slien, hvis vigtigste produkt »Kappelhering« var kendt helt op til Sachsen og Thüringen, kunne i høj grad trænge til at få købstadsstatus. »De mange »holstenske« fødevarer, der købes hos »holstenske« skippere mellem Holmensbro og Højbro i København, er ofte slesvigske produkter, bragt til byen af skippere fra Kappel,« hedder det videre i artiklen. I 1836 var 54 skibe og 140 skippere hjemmehørende i denne flække, så der var »elementer nok« til en fremblomstrende købstad.

Bredsted på randen af marsken havde også en betydelig borgerlig næring og husede 40 til 50 skomagermestre. Marskkvæget afgav fortrinlige materialer til udøvelsen af skomagererhvervet.

Løgumkloster med sin meget »vidtløftige« bymark havde 12 brænderier, og blandt de 30 handlende var der 6 kniplingskræmmere og 12 bagere.

Af store landsbyer, der også kunne fortjene købstadsstatus, nævnes Langenhorn, Niebøl, Nieblum på Føhr og Keitum på Sild.

*

Den 11. juni 1839 bringer »Kjøbenhavnsposten« endnu en artikel i serien. Den kaldes »en opfordring til adskillige købstæder i hertugdømmet Slesvig«. Specielt rettes denne opfordring til Åbenrå og Flensborg, der anmodes om at afskaffe de bestående jurisdiktionelle skel inden for disse byers område.

Ligesom man i *Haderslev* i 1834 havde fået lagt Slotsgrunden sam-

men med den øvrige købstad, burde man i *Åbenrå* se at få indlemmet Slotsgade, thi enhver, der var bosat i denne gade, havde ret til at drive borgerligt erhverv uden at bidrage til byens økonomi. Også Kolstrup burde indlemmes, da denne landsbys tilliggende hindrede en fornuftig byudvikling.

I *Flensborg* var det også galt fat. Her burde den uorden bringes ud af verden, at der inden for det beboede område fandtes hele seks forskellige jurisdiktioner, nemlig: Flensborg bys magistrat, Husby herreds ting, Hospitalets, Skt. Marie og Skt. Nikolaj kirkers, samt Slotsgrundens jurisdiktion. Jørgensby og Slotsgrunden med Duborg burde desuden i gejstlig henseende udskilles fra de to landsogne Adelby og Handeved, da et fælles fattig- og skolevæsen ellers ville forårsage alt for mange »ubekvemmeligheder«.

Som man vil se, er der i det anførte tale om ulemper, som det først efterhånden lykkedes at få afskaffet.

*

Langt den besynderligste af alle jurisdiktionelle ejendommeligheder i området mellem Kongeå og Eider var dog eksistensen af de såkaldte *Kongerigske Enklaver* eller – som de kaldes i en artikelserie i »Kjøbenhavnsposten« for den 2. august 1839 og de følgende dage – »Det danske strøgods i hertugdømmet Slesvig«.

»Det er ikke nok, at de slesvigske retsdistrikter gennemskærer og gennemkrydser hverandre på den forunderligste måde, der findes også inden for hertugdømmets naturlige grænser i 45 kirkesogne strøgods, som under dansk lov og ret umiddelbart henhører til selve Kongeriget. Alt dette strøgods er underlagt Ribe amt, men kun seks af alle disse sogne hører til dette i deres hele omfang, mens af de fleste andre den største del ligger under amterne Haderslev, Løgumkloster og Tønder. Fra øen Amrum i Vesterhavet skrås over landet indtil Ødis sogn mellem Haderslev og Kolding er hele det nordvestlige Slesvig delt mellem dansk og slesvigsk rettergang, endog tit således, at een og samme ejendom, ja eet og samme hus står under dem begge.«

Dermed har forfatteren anslået sit tema, og han søger i det følgende, så godt han kan, at give en historisk oversigt over, hvorledes det har kunnet komme så vidt. Af større interesse for os er imidlertid hans påvisning af, hvorledes de blandede jurisdiktioner endnu i 1839 greb ind i dagligdagen hos de mennesker, der blev direkte berørt af disse forhold.

»Af en sådan blanding forårsages ikke alene for de lydende stor ulempe, men også for de bydende mangfoldige misligheder. De første må finde sig i lange og besværlige rejser, megen tidsspilde og betydelige pengeudgifter, som ellers kunne spares, mens de sidste hindres og forstyrres i deres virksomhed ved den bestandige uvished om beføjelsen til at handle, og ved de

idelige stridigheder med og indsigelser af embedsmænd snart på slesvigsk, snart på dansk side, som påstår, at deres embedsmyndighed er blevet krænket.«

Som et eksempel herpå anfører artiklens forfatter en strid om øvrighedsforholdene over Lundsgård i Højst sogn, og han har ret i, at der fra arkiverne vil kunne hentes en vældig masse materiale til belysning af den slags uoverensstemmelser. Noget andet er, at det også jævnlige er hændt, at den lokale befolkning har forstået at udnytte de bestående indviklede øvrighedsforhold i egen interesse. Under merkantilismen blev mange handelsforordninger omgået af den grund. Stridighederne i forbindelse med gennemførelsen af den Lüneburgske Saltoktroi er et af mange eksempler herpå. Men det er naturligvis rigtigt, at disse forhold ikke passer ind i et moderne samfund, og – som det anføres – administrationen blev også kendetegnet fordyret på grund af disse forhold.

»Ved strøgodssets indlemmelse i Slesvig ville seks embeder blive overflødige, og bestyrelsen desuagtet vinde i fasthed og hurtighed.« »B.« foreslår derfor ganske simpelt, at samtlige Enklave-distrikter, indbefattet Ribe købstad, blev indlemmet i hertugdømmet Slesvig og underlagt de amter, som det ville være mest naturligt at henregne dem til. »Var den mening begrundet, som adskillige har ytret, at man skulle betragte kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig som to særskilte stater og ikke som sideordnede dele af een stat, så var det rigtignok et alt for stort offer fra dansk side,« men der ville efter forfatterens mening kun blive tale om at øge hertugdømmets bidrag til de fælles statsudgifter med et beløb, der svarede til, hvad Jylland hidtil havde ydet for de pågældende distrikter.

I de følgende numre af »Kjøbenhavnsposten« gennemgår »B.« nærmere Enklave-egnenes særlige forhold, og selv om adskillige andre har behandlet samme emne, kan hans artikler, på grund af deres særlige tidskolorit, godt fortjene at blive genopfrisket.

De giver et ganske godt indblik i de ejendommelige tilstande, som var en følge af disse egne blandede jurisdiktionsforhold. Den topografiske gennemgang følger de seks retsdistrikter, hvori Enklaverne var opdelt: 1. *Vesterland-Føhr og Amrum birk*, 2. *Ballum birk*, 3. *Møgeltønder birk*, 4. *Lø herred*, 5. *Ribe købstad* og 6. *Riberhus birk*.

•

Amrum kaldes »en lille ufrugtbar ø, hvis hele kirkesogn, St. Clemens, er underlagt provsten i Lø herred og bispem i Ribe, skønt kirke- og skolesproget er tysk.« »Den danske birkedommer bruger sandsynligvis dansk retssprog,« hedder det videre, »og da folkesproget er frisisk, betyder det, at tre forskellige sprog består ved siden af hverandre.« Hvad der findes af agerbrug, besørgeres af kvinderne, da mændene er ude på havet. Jorderne er så ringe, at øen ikke er ansat til hartkorn, men indbyggerne betaler en

bestemt sum i landgilde, som de selv ligner efter eget skøn over ejendommene. Det offentlige burde gøre noget for denne ø, fortsætter »B«, »thi får først havet bugt med den, da vil det blive tifold kostbarere og vanskeligere at forsvare Føhr og de indenfor liggende marsklunde. Ind imellem og på de faste klitter burde allehånde buskværk af pil, tjørn og andre ris plantes, som snart kunne afgive det fornødne materiale til dermed at omgærde klitternes fod og forhindre vandet i at underminere dem.«

Vesterland-Føhr består af hele kirkesognet *St. Laurentii* og 3 ²/₃ byer af *St. Johannes* sogn. Før i tiden hørte denne ø til de mest velhavende og blomstrende kommuner i den danske stat. Næsten alle familiefædre for på havet som skibskommandører, kaptajner og styrmænd. Især gjaldt farten hvalfangst og sildefiskeri. De yngre ledsagede de ældre som matroser og skibsdrenge, og alle vendte hjem med god fortjeneste. I Holland stod denne sømandsstand i et sådant ry, at købmænd derfra henvendte sig til de »agtverdige« skippere på Føhr for at få en skibsfører, »som om der ikke behøvedes at gøre noget valg«. Statsbankerotten i 1813 slog midlertid så dybe sår, at »de måske aldrig vil læges«. De kongelige og kommunale skatter beløb sig til den uhyre sum af 60.105 rigsbankdaler, således at den pr. individ blev over 15 rbd. »Afgifterne fordeles ikke blot over grundejendommen, men over den hele formue, og det af selvvalgte repræsentanter efter en særegen ligningsmåde »nach dem Schilling-Englisch-Buch«. Herved bliver det umuligt for de rige at unddrage sig statsbyrderne og leve af deres penge uden at svare skat af denne levevej.«(!)

Hele Føhr udgør tre sogne; foruden de allerede nævnte også *St. Nicolai* med flækken *Wyk*. »Disse tre sogne tillige med *Amrum* kunne passende udgøre et eneste retsdistrikt, mens de nu adskilles i tre, birket *Vesterland-Føhr*, fogderiet *Østerland-Føhr* og flækken *Wyk*, dog er for nærværende landfogden tillige retsfoged i *Wyk*.« Som et eksempel på manglende samarbejde som følge af de forskellige øvrighedsdistrikter anføres det, at *Vesterland-Føhr* har sat sine diger i en fortrinlig stand, mens *Østerlandets* diger var i en alt andet end betryggende forfatning. De to forskellige digedistrikter burde derfor lægges sammen. De var i forvejen begge under slesvigske autoritet, ligesom birket med hensyn til skatte-, told- og strandvæsen sortererede under *Tønder* amt.

»I gejstlig henseende hører *St. Laurentii* sogn under *Ribe* bispestol, hvorimod hele *St. Johannes* sogn, skønt den største del hører til birket, er underlagt *Tønder* provsti. Kirke- og skolesproget er på hele øen tysk, men folkesproget frisisk, dog tales der også både tysk og dansk. Birkedommeren bruger formodentlig dansk retssprog, så at man i familien hører eet, i kirke og skole et andet og i tingstuen et tredje sprog.«

I 1771 havde man forsøgt at slå øen sammen til eet distrikt, men dette blev igen opgivet det følgende år. Fra 1750 til 1818 var landfogden tillige

birkedommer, men fra den tid har birket igen haft sin egen birkedommer, der tillige var birkeskriver. Forfatteren slutter: »Betragter vi dette birks afstand fra Ribe, Viborg og København, hvor dets beboere må forfølge deres ret, med afstanden fra Tønder, Slesvig og Kiel, så vil man ikke et øjeblik tvivle, hvilken vej de undergivne helst måtte ønske at gå.«

*

Ballum birk har siden 1810 været forenet med Møgeltønder birk under samme birkedommer og samme birkeskriver; den sidste var tillige grevelig inspektør.

Den sydligste del af dette birk er *List* på nordsiden af Sild. Denne landsby omfattede kun to bøndergårde og otte huse med 40–50 beboere. »Selv på denne øde jordplet har den skadelige blanding af jurisdiktion vedligeholdt sig, så at List f. eks. i toldsager hører under Tønder amt. I gejstlig henseende regnes List, der indtil 1362 havde egen kirke, til Keitum og således til Tønder provsti, hvorfor også skolen er tysk, skønt folkesproget er dansk, men i retslig henseende er List en del af Ballum birk.« Omtalen af List slutter med et forslag om at gøre dette sted til en havn for egnene mellem Ballum og Husum.

Rømø – eller som forfatteren rigtigere siger: Røm – udgør eet kirkesogn, *St. Clemens*, men er delt mellem to amter, »af hvilke det ene har sit amts-hus ved Vesterhavet (i Ribe), det andet ved Østersøen (i Haderslev).« Mens Sønderland-Røm helt og holdent hørte under Ribe, var den nordlige, haderslevske del af øen sønderlemmet af strøgods, idet omtrent 100 såkaldte kapitelstjenere nok var tingpligtige til Hviding herred, men i andre henseender hørte de til Ribe amt. »De gejstlige sager er underlagt biskoppen i Ribe med undtagelse af, at amtmanden i Haderslev er skolepatron for skolen på Nordland-Røm. Når vi fortæller, at den nordre dels beboere, der ved pæle og opkastede høje adskilles fra den søndre del, må søge deres amtsforvalter, husfoged, branddirektør og fysikus i Haderslev, så beder vi vore læsere betænke, hvad dette vil sige. Med hensyn til toldvæsenet hører derimod hele øen til Slesvig og har en egen toldkontrollør med hævning.«

»I forrige århundrede var Rømø en af landets rigeste kommuner, men nu ses kun dunkle spor af dets fortidige velstand. I 1760 havde øen 40 såkaldte kommandører og 1824 kun een. Indbyggerne ejede selv 16 store skibe, som for på Grønland, 10–12 sildbyser og lige så mange østersskuder, men 1837 i alt kun otte til drægtighed ansatte fartøjer.«

At det er gået så meget tilbage for øen, tilskriver forfatteren bl. a. »det trykkende og forholdene modstridende indrulleringsvæsen. Siden 1802 skulle hele det indrullerede mandskab på øen være til stede ved sessionen, hvad skibsrederne ikke kunne rette sig efter, og de tog derfor andre i hyre. Selv kommandørerne måtte stille en tjenstdygtig fri mand i deres sted, når de nødsagedes til at afrejse før sessionen.« Først for sent havde regeringen

dels ophævet, dels mildnet disse bestemmelser. »Pengeomvæltningen i 1813 var dog det hårdeste stød, thi øboerne havde ikke alene meget betydelige summer udestående i gældsfor skrivninger på dansk kurant, men også i grundejendomme på fastlandet, og begge dele gik tabt eller sank ned til en ubetydelighed.«

Ballum sogn var det eneste fastlandssogn, som udelukkende hørte til Ballum birk. De øvrige sogne var fyldt med andet strøgods. *Skadst* havde fire jurisdiktioner: Tønder, Løgumkloster og Ribe, af hvilke de sidste var delt mellem Schackenborg og Trøjborg. »Med hensyn til sognebyrderne regnes her 10 tdr. hartkorn lig een plov.« »Bønderne udtusker ofte deres jorder uden at gøre anmeldelse derom og uden at bekymre sig om den forskellige jurisdiktion, så at det let kan hænde, at et stykke land i år regnes til Ribe amt, som i fjor hørte til Tønder amt.«

Hjerpsted sogn havde een gård og eet hus, i alt een tønne og een skæppe hartkorn, under Schackenborg og een gård og to huse under Kogsbøl-Søndergård. Resten hørte under Højer herred.

Emmerlev sogn var delt mellem Ballum birk, Højer herred, Schackenborg, Trøjborg og Kogsbøl-Søndergård. »På det danske hartkorn ligger 47 gårde og 79 huse. De mange huse hidrører til dels fra, at sognet er et hovedsæde for kniplingsindustrien, som her har nået en sådan udvikling, at de hersteds forfærdigede kniplinger i finhed og skønhed giver lidet efter for de fineste brabantiske.« Men denne virksomhed gik ud over folkesundheden. »Intetsteds i det danske rige findes så mange skæve og rundryggede personer som i de egne, hvor der kniples.« Fortjenesten burde vel også kunne blive bedre, »thi kniplingskræmmer og rigmand har indtil den dag i dag næsten været enstydige ord, og en sådan har ikke sjældent bygget sig paladser og efterladt sig tønner guld, mens den fattige kniplerske i sin faldefærdige hytte næppe kunne fortjene det tørre brød og en kop kaffe.«

Højer sogn hørte fortrinnsvis til Tønder. Kun een gård var under Løgumkloster, og 19 tønner hartkorn fordelt over tre gårde og 18 huse hørte under Ribe amt.

Forfatteren »B.« slutter sin gennemgang af Ballum birk med at fastslå, at det ofte er vanskeligt at fastslå, hvor meget af de forskellige egne, der er strøgods under Ribe. I *Rodenæs* har assurancesummen på 3200 rigsdaler for ejendomme under Ribe således været det eneste størrelsesforhold, som han har kunnet få oplyst, men det er nu heller ikke så sært. Rodenæs sogn hørte nemlig ikke til Enklaverne. Derfor har nogle bygninger jo nok kunnet være assureret i Ribe!

*

I 1661 overlod Frederik III grev Schack det jordegods, der lå under Møgeltønder slot. Ved yderligere opkøb af forskelligt bøndergods kom dette grevskab til at omfatte ejendomme spredt over ikke mindre end 29 kirke-

sogne, af hvilke kun eet eneste, nemlig det tidligere omtalte Ballum sogn, i sin helhed var grevelig ejendom. Først i 1676 blev alt dette gods ophøjet til et grevskab under navnet *Schackenburg*. »For den vidtløftige beliggenheds skyld« havde dette grevskab indtil 1807 »imod al sædvane« tre egne birkeretter, nemlig foruden det tidligere omtalte Ballum birk *Møgeltønder* og *Lustrup* birker. Det sidstnævnte blev indlemmet i *Riberhus* birk, og Ballum og *Møgeltønder* forenet i eet birk.

Det er artikelrækkens forfatter en meget stor glæde at henlede opmærksomheden på, hvor gavnligt det har været, at der inden for Schackenburg gods hverken findes hoveri, hovedgård eller livegenskab. Enhver kan på stedet overtyde sig om, at »friheden har båret de herligste frugter, thi intet sted i kongeriget Danmark findes et gods, hvor bondestanden i det hele taget er så oplyst, hvor bøndergårdene er så smukke og bekvemme, hvor kvægavlen har frembragt en så forædlet kvægart (de store, røde, såkaldte holstenske køer) som her.« Kun *Trøjborg* gods står på linje med dette.

Møgeltønder sogn, grevskabets hovedsogn, hørte kun for den største dels vedkommende – 672 tdr. hartkorn med 1355 beboere – til grevskabet. Indtil 1835 fandtes her fire gårde under Haderslev amt, men »de hører nu under Tønder herred sammen med en række andre gårde, og desuden findes der en del ejendomme under Højer herred.«

I *Daler* sogn når »blandings-virvarret sit højdepunkt,« thi her hørte beboerne under fem forskellige øvrigheder, Schackenburg, *Trøjborg*, *Tønder* herred, *Løgumkloster* amt og *Kogsbøl-Søndergård*. Den største halvdel af sognet med 548 mennesker i 117 gårde og huse havde dansk lov og ret. »Vi behøver vist næppe at gøre opmærksom på, hvor lammende og forstyrrende en sådan deling må være i alle kommunale anliggender og foretagender.«

Af *Abild* sogn hørte 20 tdr. hartkorn med 10 gårde og huse til Schackenburg, nogle gårde og huse til *Løgumkloster* og de øvrige til *Tønder*, »så at [nogle af de] *Abild* sognemænd, hvis jorder grænser lige ind til *Tønder* bymark, må søge deres amtmænd i *Ribe* og *Åbenrå*.«

Med hensyn til den gejstlige administration hørte sognene under Ballum og *Møgeltønder* birker i almindelighed under *Tønder* provsti, men *Møgeltønder*, *Daler* og *Emmerlev* sogne udgjorde i gejstlig henseende et eget herred, der sammen med Ballum og *Rømø*, som hørte til *Lø* herred, bestyredes af en fælles distriktsprovst.

*

Om *Trøjborg* gods »ligger i *Lø* herred eller det er omvendt, er det vanskeligt at udtale sig om,« hedder det videre. »Fordum hed det altid, at *Trøjborg* havde retshøjheden over *Lø* herred, men nu synes godset snarere underlagt herredet, og herredsfogeden, der tillige er herredsskriver, synes at

fungere som kongelig og ikke som herskabelig embedsmand.« Mindre indviklet blev det ikke af, at »nogle slesvigske grundejendomsbesiddere er tingpligtig under Lø herred, så at slesvigske bønder her dømmes efter danske love, mens de i mange andre henseender må adlyde de slesvigske.«

Til *Lø herred* hørte ikke et eneste helt sogn, men den største del af de fem i det følgende anførte sogne, og nogle enkelte grundstykker i adskillige andre.

I *Brede* sogn, hvor herredsfogden boede, lå kirken og næsten det halve af gårdene under Løgumkloster, nogle få under Tønder og 500 af beboerne under Lø herred.

Af *Visby* sogn, hvor hovedgården Trøjborg ligger, regnedes nogle få ejendomme til Tønder herred, mens det meste hørte til Lø herred.

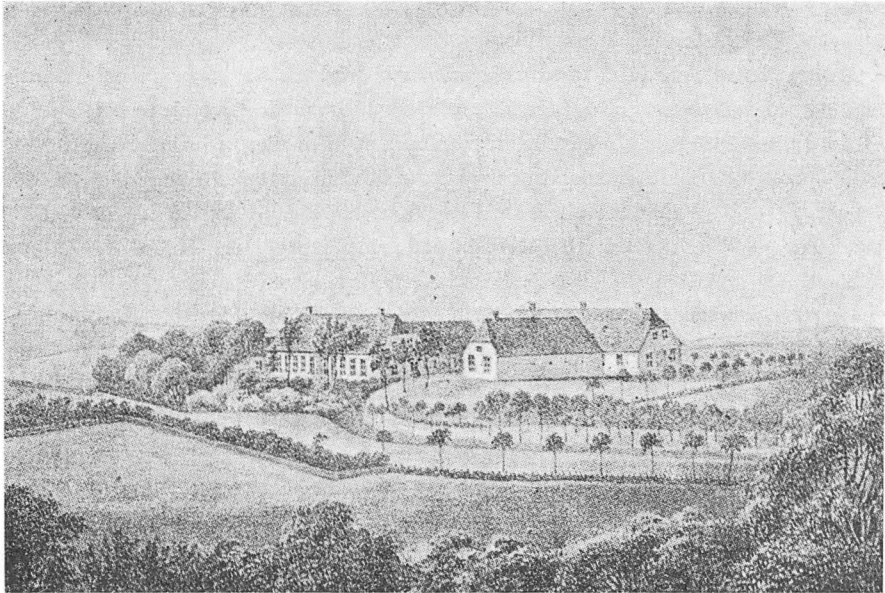
Henimod halvdelen af *Døstrup* sogn hørte under Løgumkloster, og de dertil hørende beboere måtte derfor søge deres ret i Åbenrå, hvor amtmanden for Løgumkloster amt boede – »til stor byrde for de undergivne.« Resten var Lø herred.

Randerup og *Mjolden* sogne hørte overvejende til Lø herred, men der var dog nogle få løgumklosterske gårde og huse, hvis beboere altså også måtte til Åbenrå i retslige ærinder. I alt havde Døstrup, Randerup og Mjolden sogne 1387 indvånere under dansk, det vil sige kongerigsk, jurisdiktion.

I gejstlig henseende omfattede Lø herred otte kirker: Ballum, Rømø, Føhr og Amrum, samt Visby, Døstrup, Randerup og Mjolden.

*

Ribe købstad, der »under Valdemarerne havde været en blomstrende og folkerig by, havde i de efterfølgende århundreder oplevet en nedgang, som nu var søgt standset.« Af de elleve kirker, som byen engang havde haft, var kun Domkirken og Skt. Catharinæ kirke tilbage, og byens 2365 indbyggere var hæmmet af, at Haderslev amt begyndte »tæt uden for Ribe port både mod sønden og norden.« Provst Knud Aagaard havde med rette i sin »Beskrivelse over Tørning Lehn« (1815) udtalt: »Kjøbstaden Ribe ligger i det Slesvigske ligesom en Rigsstad i det gamle tyske Rige, men med den Forskjel, at den i Stedet for Frihed har Tvang af Told og Consumption.« »Det er netop denne byens beliggenhed inde i et opland, der med hensyn til næringsdrift, handel og omsætning har en langt friere forfatning, som aldeles forstyrrer dens virksomhed som handelsstad.« De handelendes virkekreds var indskrænket til selve byen, og byens opkomst derfor betinget af, at den i alle henseender blev ligestillet med de slesvigske købstæder – eller med andre ord, at den blev indlemmet i hertugdømmet. »Alt accisevæsen er den slesvigske bonde så uvant og modbydeligt, at han aldrig frivilligt underkaster sig samme. Derfor kører han lige forbi Ribe sydpå til Tønder eller østpå til Haderslev. Ja, en hel mængde landprangere i om-

Da man købte den tidligere herredsfogedgård i Rødding med henblik på oprettelse af Rødding højskole, var det ikke uden betydning for køberne, at gården delvis lå på enklavegrund, der var undergivet kongerigsk lovgivning. Man udnyttede således ejendommens delte tilhørsforhold, da man i 1863 byggede en ny gymnastik- og mødesal, som skulle bruges til offentlige møder, ved nøje at påse, at hele nybygningen kom til at ligge på kongerigsk grund.

Den gamle hovedbygning lå på slesvigske grund, og den rummede blandt andet forstanderboligen, mens bygningen på den anden side af skolens gårdsplads lå på kongerigsk grund.

Når Sofus Høgsbro i 1850'erne ønskede at læse en avis, hvor artikler om for eksempel sprog- og nationalitetsforholdene ikke som i »Dannevirke« var undergivet politicensur, forlod han sine stuer, der hørte under det enevældigt regerede hertugdømme Slesvig, krydsede gårdspladsen og bankede på døren i den lave bygning lige over for, hvor lærer Jens Lassen Knudsen (bror til Knud Knudsen, Forballum, og far til digteren Jakob Knudsen), holdt »Fædrelandet« og »Dagbladet«, kongerigske blade, hvor enhver i henhold til junigrundlovens § 91 var berettiget til at offentliggøre sine tanker – dog under ansvar for domstolene.

Gårdspladsens grænselinie markeredes tydeligt af to slags brolægning, og den, der har lyst, kan den dag i dag stadig finde grænsen ved at skrabe gruset, der dækker pladsen, væk.

egnen finder deres regning ved at hente købmandsvarer i Flensborg og ud-sælge dem billigere, end købmanden i Ribe er i stand til, dersom han redeligt erlægger toldafgifterne.«

Forfatteren slutter derefter dette afsnit med endnu engang at slå til lyd for, at Ribe sammen med alt strøgods syd for Kongeåen bliver indlemmet i Slesvig. Varde kunne da til gengæld passende blive hovedstad for det øvrige stift og herred. Esbjerg eksisterede jo ikke endnu.

*

Den sidste retskreds inden for strøgodsset var *Riberhus* birk, oprettet 1735 af det gods, der tidligere havde tilhørt ladegården, domkirken, skolen og hospitalet i Ribe, samt noget kongeligt ryttergods og andre ejendomme. I

1807 var dertil kommet *Lustrup* birk. Alt schackenborgsk strøgods i det vidtstrakte Haderslev amt var samlet i Riberhus birk.

Ifølge Knud Aagaard fandtes der 76 gårdmænd, 52 kådnere og 68 indsidere i *Skærbæk* sogn, og af disse var 6 gårdmænd, 7 kådnere og 17 indsidere under Løgumkloster, 12 gårdmænd, 5 kådnere og 1 indsidder under Schackenborg og de øvrige under Haderslevhus, men ifølge Tabelværket for 1837 fandtes der 31 gårde og huse med 89 tdr. hartkorn under Riberhus birk. »B.« mener derfor, at Aagaard simpelt hen har glemt at få disse sidste med.

I *Brøns*, *Roager*, *Vodder* og *Arrild* var delingen mellem de samme autoriteter som i *Skærbæk*, men sammenlagt fandtes der i disse fire sogne kun 96 tdr. hartkorn med 39 gårde og huse og 143 beboere under Riberhus birk. I *Arrild* drejede det sig endda kun om een eneste gård på 1 td. 2 skp. 2 fd. hartkorn med en befolkning på 7 sjæle!

Under Riberhus birk hørte endvidere: i *Rejsby* 81 tdr. hartkorn med 115 indvånere i 22 gårde og huse, i *Hviding* 42 tdr. hartkorn med 64 indvånere i 11 gårde og huse, i *Spandet* 12 tdr. hartkorn med 12 indvånere i 2 gårde, og i *Højrup* sogn 18 tdr. hartkorn med 94 indvånere i 14 gårde og huse. Men bortset fra disse Ribe amtsundersåtter hørte resten af beboerne i de pågældende sogne under Haderslev amt.

I *Seem* sogn var der kun 6 gårdmænd og een husmand, som hørte til Haderslev, og i *Vester Vedsted* sogn ligeledes kun ganske få under Haderslev, mens de fleste indbyggere i disse to sogne – i alt 884 – sammen med hele *Manø* (243 indvånere) havde dansk jurisdiktion. I *Nørre Farup*, *Hjortlund*, *Kalslund*, *Lintrup*, *Hjerting* og *Hygum* fandtes alt i alt sammenlagt 786 schackenborgske undersåtter, mens der i *Fole*, *Rødding*, *Gram*, *Toftlund*, *Skodborg* og *Ødis* sogne sammenlagt var 502 personer under Riberhus birk.

Ikke mindst strøgodsset under Riberhus birk havde ned igennem tiderne voldt store vanskeligheder for administrationen, idet embedsmænd fra forskellige jurisdiktioner atter og atter var kommet til at stå over for hinanden. Om dette forhold har arkiverne mange aktstykker liggende, og forfatteren af den her omtalte artikelrække har for ikke at genere embedsmænd, der endnu levede på hans tid, valgt at anføre et enkelt eksempel fra ældre tid til belysning af kompetencestridigheder som følge af de udviklede tilstande på denne egn. En amtmand i Ribe havde engang besluttet at anbringe milepæle på landevejen mellem Ribe og Kolding, men en del af disse pæle var kommet til at stå på Haderslev amts grund, og herover havde øvrigheden i Haderslev følt sig dybt fornærmet. Med megen højtidelighed havde folk, udsendt fra Haderslev, ladet pælene fjerne, og den hele embedsforretning var blevet afsluttet med en stor »smavs« i en af de nærliggende kroer. De arme undersåtter havde da først måttet betale

for pælene og deres anbringelse, derefter for deres fjernelse og sidst, ikke mindst, for den fortæring, som embedsmændene fra de forskellige øvrighedsdistrikter havde ment sig beføjede til på deres embeds vegne.

Forfatteren »B.«s omtale af de indviklede juridiske forhold især i det vestlige Slesvig, skal kun opfattes som et tidspræget indlæg i debatten om disse naturstridige forhold. Vil en læser i vor tid skaffe sig et nøje overblik over forholdene, sker dette bedst ved at slå efter i *Fr. Gribsvad og J. Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En Oversigt* (1944) og sidst, ikke mindst i *J. P. Trap: Danmark, 5. udgave, bd. X* (med de sønderjyske amter). I dette værk har J. Hvidtfeldt givet aldeles fremragende og meget grundige oversigter over de indviklede forhold fra egn til egn i det danske Sønderjylland.

H. V. Gregersen

TVUNGEN SOLDAT

Hary N. J. Petersen fortæller om sine oplevelser i den store civilfangelejr – han kalder den en koncentrationslejr – på øen Man i årene 1914–1919.

(fortsat)

To måneder senere, i oktober, kom der to civilklædte betjente og spurgte, om de måtte se mit værelse. »Det må De gerne«, sagde jeg, idet jeg førte dem op til mit værelse. De undersøgte kommodeskufferne og de andre møbler og kom til sidst også til vægskabet, og helt oppe på dets øverste hylde fandt de min lille Browning pistol. Jeg havde aldrig brugt den. De to embedsmænd sagde: »Hvordan forklarer De det?« Jeg svarede ganske roligt: »Denne tingest har jeg ganske vist bragt med, da jeg kom til England, men jeg havde helt glemt den, ellers ville jeg selvfølgelig have anmeldt den. De kan selv se, at den er helt støvet, fordi den har ligget der hele tiden«. De to mænd så på våbnet og så på mig og sagde: »Deres forklaring synes at være rigtig og i orden, men vi må alligevel bede Dem komme med til hovedpolitikontoret«.

Der var ikke andet at gøre: jeg måtte gå med dem, og da det regnede, tog jeg min paraply med, men ellers intet. Da jeg gik, sagde jeg til Maud, min forlovede: »Jeg regner med at være tilbage til frokost«.

Det skulle imidlertid komme til at gå anderledes.

Jeg kom i forhør og søgte forgæves at forklare min glemsomhed med hensyn til våbnet; det endte med, at jeg ikke fik lov til at gå hjem igen – jeg skulle sendes til en civilfangelejr. Jeg havde aldrig hørt om en sådan lejr, og jeg syntes, det var, som havde forhørslederen afsagt min dødsdom.

Ved fangevogterens mellemkomst lykkedes det mig at få bragt en pakke

med undertøj, mit lommeur, kam, tandbørste, to bøger og nogle andre småting.

Hen imod aften blev døren åbnet, og to tysktalende mænd blev ført ind. Det viste sig, at de havde ansøgt politiet om at komme i fangelejren, da de var arbejdsløse, og deres syn på denne civilfangelejr beroligede mig. Jeg besluttede, at så snart jeg kom til lejren, ville jeg søge at blive anerkendt som dansker og så se at blive løsladt.

Næste dag overførtes vi til lejren, hvis indbyggere tilsyneladende overvejende bestod af tyske forbrydere, der via Belgien var flygtet til England efter krigsudbruddet. Foruden tyskere var der østrigere, tyrkere og bulgarere, og, som jeg senere opdagede, enkelte danskere, ja, der var endog nogle irere, der havde udgivet sig for tyskere for at slippe for at gå med i krigen på engelsk side. Dengang kendte man jo ikke til folkeregistre med anmeldelsespligt, så enhver kunne bo, hvor han ville, og kalde sig, hvad han nu havde lyst til.

Lejren lå i Queensferry i Nord-Wales og havde omtrent totusinde beboere, og civilfangerne blev behandlet godt. Man manglede ikke noget. I maj 1915 skulle hele lejren flyttes, men da »Lusitania« blev sænket den 7. maj, blev transporten udsat. Den engelske befolkning var så ophidset, at man ikke turde udsætte de tyske civilfanger for et møde med folket, men senere overførtes vi til øen Man, til lejren Knockaloe, der rummede godt 40.000 civilfanger og vel 2–3000 mand bevogtningspersonel.

Her havde regeringen ladet bygge en koncentrationslejr, kun beregnet for civilfanger, og derhen blev nu alle fanger fra de forskellige provisoriske lejre flyttet.

Lejren var delt i seks camps, der hver omfattede syv til ti compounds (gårde), der atter rummede omtrent tusinde beboere. Hver gård havde sit eget køkken, vaskerum, baderum og så videre, og der var desuden adskillige veludstyrede værksteder og endelig en sal, der om dagen brugtes til undervisning, mens man om aftenen fjernede de lette skillevægge mellem »klasseværelserne«, så der blev plads til underholdning, teater eller koncerter. Uden for var der en stor gårdsplads og et anlæg med blomster.

En gård dannede et afsluttet hele, men man kunne godt for eksempel købe billetter til en anden gårds teaterforestillinger, og så blev gruppen af teatergængere ledsaget af en soldatereskorte til den anden gård.

Hver gård var omgivet af et tre meter højt og en meter bredt pigtrådshegn, og indenfor dette lå to hytter, i den ene var en bank, i den anden forretning med materialer til værkstederne og mange andre småting. De fleste fik hver måned 10 shillings fra Røde Kors, og det meste gik til indkøb af tobak, smør, sukker, brød og kager.

(fortsættes)

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænse­landets liv
grænse­landets sang**

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**SønderjydsK
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ SønderjydsK Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKER!

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland - Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten
Andelsslagteri

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktøernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. – Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.